

Västmanlands läns museum
Kulturmiljö Rapport B
2010:B3

Barkarö sockengilles loftbod

- Omläggning av vasstak inom projektet Hus med historia

Antikvarisk medverkan

Barkarö by 1:16
Barkarö socken
Västmanlands län

Lisa Skanser
Anna Ahlberg

Barkarö sockengilles loftbod - Omläggning av vasstak inom projektet Hus med historia

Antikvarisk medverkan

Barkarö by 1:16
Barkarö socken
Västmanlands län

Länsmuseets dnr: VLM 100008

*Lisa Skanser
Anna Ahlberg*

Utgivning och distribution:
Västmanlands läns museum
Karlskatan 2, 722 14 Västerås
Tel 021-39 32 22
Fax 021-13 20 76
E-post: lansmuseet@ltv.se
Hemsida: www.vastmanlandslansmuseum.se

© Västmanlands läns museum 2010

Omslagsfoto: Loftboden med nylagt vasstak. Foto: Vlm_kmvLS-418 taget av Lisa Skanser, Västmanlands läns museum.

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/01172.

ISSN 1651-7342
ISBN 978-91-85395-66-8

Inledning

Barkarö sockengilles loftbod står intill bygdegården, strax nordväst om Barkarö kyrka. Barkarö sockengille äger byggnaden och år 2010 ansökte de om byggnadsvårdbidrag för att lägga om bodens vasstak samt byta uttjanta vindskivor. Ansökan gjordes i samband med projektet "Hus med historia" som är en särskild satsning på hembygdsgårdarnas byggnader.

Loftboden har tidigare bedömts vara kulturhistoriskt intressant vid en byggnadsinventering gjord 1977 och i ett yttrande gjort av länsmuseets antikvarier i samband med att boden skulle flyttas från idrottsplatsen till bygdegården 1981.¹ Byggnaden ligger också inom område upptaget i Västerås kommuns bevarandeprogram från 1980-talet.²

Länsstyrelsen i Västmanlands län beviljade bidrag på 100 000 kr för åtgärden i beslut daterat 2010-04-26 dnr 434-477-10. Takomläggningen genomfördes mellan 29 juni och 9 juli 2010. För antikvarisk medverkan i ärendet utsåg ägarna Västmanlands läns museum. Antikvarisk expert var byggnadsantikvarierna Lisa Skanser och Anna Ahlberg, Lisa Skanser har sammanställt rapporten.

Bygdegården ligger centralt i Barkarö by. Loftboden är markerad med en ring. Utdrag ur digitala fastighetskartan från 2004. Skala 1:4000.

¹ Arkivuppgifter Västmanlands läns museum.

² Västeråsbygden, ett program för kulturminnesvård. 1987.

Historik

Den aktuella byggnaden är en loftbod som uppfördes under 1700-talet på Uppsala akademis gård i Oxnö by ca 1 km fågelvägen väster om Barkarö by. Kring 1830, i samband med skifte, flyttades boden och gårdens övriga byggnader till Lilla Oxnö. År 1944 såldes boden till Barkarö kommun, flyttades till skolidrottsplanen och användes som omklädningsrum och materialbod. År 1981 övertogs den av det nybildade Barkarö sockengille och flyttades till sin nuvarande plats. Timmerbyten och lagningar gjordes i samband med flytten och ett nytt tak med vass som skördats på Mälarens is lades av frivilliga, engagerade Barkaröbor 1982–83.

Under 1600- och 1700-talen hade loftboden en allmän utbredning i länet. Loftbodar är mer vanligt förekommande i länets norra delar jämfört med de södra delarna varför boden bedöms som sällsynt i ett lokalt perspektiv. Byggnadstypen vittnar om äldre tiders hushållning och om hur livsmedel förr förvarades på gårdar. Bodan berättar även om äldre, traditionella byggnadstekniker.

Beskrivning

Loftboden används främst som förråd. Den är uppförd i timmer med utknutar och står på plintar av huggen natursten. På övre våningen finns en svalgång. I vardera våning finns två separata bodar. Bräddörrarna är strukna med svart färg eller tjära. Taket är ett sadeltak på åsar av granslanor, en ås för vardera timmerstock i röstet. Det var belagt med vass och uppbyggt som ett bundet stråtak. Vass hade lagts från takfot upp tillnock i skikt och över varje skikt (s.k. blek) låg längslöpande hasselkäppar (s.k. täckekäppar, takkäpp, raft eller täckeraft). Käpparna var fastbundna i åsarna under vassen med galvaniserad järntråd. Vasskikten pressas på så vis samman mellan åsarna och käpparna. Käpparna har successivt täckts av överliggande vasskikt. Övernocken låg lös halm vilken hölls på plats av hasselkäppar i takfallets riktning. Vindskivor bestod av tre utkragande, omlottlagda, smala brädor som svartfärgats.

Bygdegården, på vars tomt loftboden är placerad, uppfördes 1951 och är en ombyggd fd militärbarack från Tornedalen. Förutom den och loftboden disponerar hembygdsföreningen en f.d. visthusbod från 1870-talet, den är idag ombyggd och fungerar som samlingslokal för föreningens möten. Den ombyggda boden kallas för "Sockenstugan".

Byggnaden står uppställd centralt i Barkarö by och den öppna platsen vid bygdegårdens hus används flitigt av såväl sockengillets medlemmar som av Barkaröbor i allmänhet vid olika aktiviteter under hela året. Boden är viktig ur ett miljöskapande perspektiv och förmedlar framför allt en bild av Barkarö sockengilles ansträngningar att rädda loftboden till eftervärlden. Foto taget i januari 2010 av Kjell Gunnarsson.

Bodens historiska taktäckning

Medlemmar i Barkarö sockengille har gjort eftersökningar i arkiv och påträffat följande information: Vid husesyn 16 maj 1747 på Uppsala akademis gård i Oxnö by beskrivs att vissa byggnader hade vass- medan andra hade halmtak. Den 5 augusti 1856 gjordes visitation från Uppsala akademi på bostället i Lilla Oxnö. Bl.a. noterades en bod 17 alnar gånger $7 \frac{3}{4}$ gånger 14 alnar hög (sannolikt aktuell loftbod). Boden var då hopbyggd med ett lider. Taket, som var rör, dvs vass, behövde lagas (uppgifter lämnade av Per-Göran Ersson).

Kring 1900-talets mitt, då boden stod vid skolidrottsplanen, var taket belagt med vass (muntlig uppgift Kjell Gunnarsson). Vid en byggnadsinventering år 1977, innan flytten till bygdegården var taket belagt med papp för att sedan återigen täckas med vass 1982-83.

Stråtak i Mellansverige

I Nordiska museets frågelista Nm nr 23 om Halmtak finns en uppteckning från mälarsocken Kungsåra där meddelare Wilhelm Johansson (född 1862) beskriver hur halm och vasstak lades. Han nämner t ex att taktäckning med råghalm varit den mest vanliga på uthusen men att ett mindre antal större uthus har täckts med rör (vass). Vidare nämner han att alla halmtak skulle förses med rörfot av vass, dvs takfoten täcktes med vass. Om lagningar och reparationer skrivs bl a: lagningen fick tillgå som vid nytakning, den gamla halmen drogs av och ny halm lades från takfot tillnock på den del av taket där skadan uppstått. Vidare skriver W Johansson att lägga omtakning över hela taket och jämna ut alla uppkomna gropar var alldeles förkasligt, dessutom blev taket till sist för tungt (E.U. 5146).

Sigurd Erixon skriver om Halmtakstyper i Sverige i "Folkliv 1948-49". I Mellansverige har

stråtaken i äldre tid huvudsakligen täckts med råghalm enligt obunden teknik. Slagtröskad halm lades ut i horisontella skikt med axändarna uppåt, från takfot tillnock. Den ovannock placerade halmen (s.k. korsblek i Västmanland) veks ned på ömse sidor från vardera sida, utan någon speciell bindningsteknik. Därefter lades ytterligare ett lager med kort halm (s.k. stråkhalm) så att en rygg bildas. Sist lades nedtyngande, relativt tätt placerade käppar (s.k. hång, saxar eller takryttare) för att på så sätt hålla fast halmen. Hången var vanligen så långa att nådde ner eller kom i närheten av takfoten. Det finns flera exempel där takfotsskiktet kunde utgöras av vass, som står emot väta bättre än råghalmen. Det är oklart hur gammal den traditionen är.

Under 1800 och 1900-talet blev det allt vanligare att vass ersatte råghalmen som taktäckningsmaterial, bl a som ett resultat av ändrade jordbruksmetoder. Traditionen att lägga halmtak avtog och vassen har på senare tid kommit att uppfattas som en äldre och mer allmänt utbredd, traditionell metod än vad den egentligen är om man jämför med halm.

Skador

Vid besiktningstillfället var taket täckt med snö varför skicket dels baserades på ett tidigare yttrande angående vasstaket som gjordes av Västmanlands läns museum i december 2006 (Dnr: VLM 060117). Uppgifter om takets skick inhämtades även från medlemmar i Barkarö sockengille; Kjell Gunnarsson, Per-Göran Ersson och Yngve Kullgren (vilka i sin tur inhämtat synpunkter från takläggare Eje Arén som gjort en skadebesiktning på plats i samband med offert). Fotografi taget i september 2009 granskades också.

Taket har hållit tätt i 27 år och var fortfarande tätt, men bedömningen gjordes att det fanns risk för läckage inom 1-3 år. Vasstaket var slitet och vassen hade sjunkit ihop. Ev. orsaker till det kan ha varit: överhängande vegetation, dålig kvalitet på vass eller olämplig bindningsteknik. De under vassen bundna hasselkäpparna var synliga och uttjänta pga exponering av väder och vind och kunde inte fylla sin funktion länge till. Att lägga ett nytt eller nya lager av vass över existerande lager och fästa dessa enligt likadant utförande som på befintligt tak bedömdes som olämpligt då hela vasstaket i det närmaste var uttjänt. Det tycks inte heller finnas en tradition att underhålla stråtak på detta sätt (se ovan under ”Stråtak i Mellansverige”). I frågan har Nordiska museets frågelistsvar om stråtak i Västerås närhet granskats³ och erfarna stråtaksläggare konsulterats, bl a Joar Nilsson på ”Joar Byggnadshantverk”. Vindskivorna bestod av tre omlottlagda smala och tunna brädor vilka uppvisade rötskador och bortfall.

Genomförda arbeten

Eftersom de historiska beläggen pekar mot att vass använts på byggnaden under lång tid (framför allt under 1900-talet men även så pass tidigt som 1856) beslutades att bodens tak skulle läggas om med vass. Vid den tidigare omläggningen av taket på 1980-talet var det också Barkarö sockengilles uppfattning att det skulle täckas med vass eftersom det ”alltid varit vass” på boden. Det fanns därmed ett värde i att behålla vass som taktäckning.

³ Nordiska museet. E.U. 1546, Nm nr 23 Halmtak. Uppgiftslämnare Wilhelm Johansson, Kungsåra sn.

Ny vass, inköpt från Polen, lades enligt en bunden teknik över åsarna av granslanor. Vassen ligger från takfot upp tillnock i skikt och över varje skikt ligger längslöpande hasselkäppar. Käpparna är fastbundna i åsarna under vassen med salixvidjor, inte med ståltråd, eftersom vidjebindning är skonsammare mot vassen. Vass har vikts från vardera sida över nocken som sedan täckts med ett lager lös råghalm så att en rygg bildats, s.k. rygging. Korslagda granslanor om 1,10 m längd sammanfogade med klippspik håller ryggingen på plats.

Observera att ryggingen är takets svaga punkt och bör löpande ses över vart 3-5 år för att undvika större underhållsarbeten.⁴

Vindskivorna ersattes med breda bandsågade brädor av tätvuxen fura. Dessa ströks med rödtjära från Claessons trätjära för extra rötskydd.

En stor överhängande trädgren beskars.

Samtliga åtgärder utfördes av Joar Nilsson på ”Joar Byggnadshantverk”.

På initiativ av Barkarö sockengille uppmärksammades takomläggningen i media. Tre artiklar i olika lokaltidningar publicerades och ett TV-inslag sändes även i nyhetsprogrammet Tvärsnytt. Barkarö sockengille arrangerade i samarbete med Västmanlands hembygdsförbund Öppet hus måndagen den 5 juli. Ett 50-tal åhörare samlades och Joar Nilsson visade och berättade om vassläggningstekniken och Kjell Gunnarsson från sockengillet informerade om föreningens arbete. Ann Österberg, hembygdskonsulent på Västmanlands Hembygdsförbund, berättade om projektet Hus med historia, Cecilia Lagerfalk Rooth, byggnadsantikvarie på Länsstyrelsen i Västmanland, informerade om bidrag till vård av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse och Anna Ahlberg, byggnadsantikvarie på Västmanlands läns museum, berättade bl a om antikvarisk medverkan i bidragsärenden.

Resultat

Takomläggningen på Barkarö sockengilles loftbod har skett enligt länsstyrelsens beslut och godkänns ur antikvarisk synvinkel.

Litteratur och källor

Boken om Barkarö – axplock ur socknens historia. Utgiven av Hembygdsföreningen Barkarö sockengille 2008.

Erixon, Sigurd 1949. *Halmtakstyper i Sverige.* Folkliv 1948-49.

Västeråsbygden, ett program för kulturminnesvård. 1987.

Nordiska museet. E.U. 1546, Nm nr 23 Halmtak. Uppgiftslämnare Wilhelm Johansson, Kungsåra sn.

Muntliga uppgifter

Joar Nilsson. E-post och telefonsamtal i januari och augusti 2010.

Kjell Gunnarsson, Per-Göran Ersson och Yngve Kullgren, samtal i januari 2010.

⁴ Muntlig uppgift Joar Nilsson 2010-08-09.

Bildbilaga

Loftboden i september 2009. Vasstaket är slitet och vassen ihopsjunken. De under vassen bundna hasselkäpparna är synliga. Foto: Kjell Gunnarsson.

På bilden syns skador i, och bortfall av, vindskivor. Foto taget i januari 2010 av Lisa Skanser.

Nya vindskivor har monterats och vassläggningen skall påbörjas. På bilden syns Joar Nilsson till vänster och till höger skymtar Yngve Kullgren, styrelseledamot i sockengillet. Foto: Vlm_kmvLS-382 av Anna Ahlberg.

Åsar av granslanor, en ås för vardera timmerstock i röstet. Foto: Vlm_kmvLS-395 taget av Anna Ahlberg.

Vassläggning pågår. Foto: Vlm_kmvLS-398 taget av Anna Ahlberg.

Taket från insidan, salixvidjornas omslag runt åsarna syns. Foto: Vlm_kmvLS-412 taget av Lisa Skanser.

Närbild på färdigt resultat. Foto: Vlm_kmvLS-409 taget av Lisa Skanser.

Administrativa uppgifter

Västmanlands läns museums dnr: VLM 100008

VO Kulturmiljö; projektnr: 3-10-124

Länsstyrelsen dnr: 434-447-10

Fastighetsbeteckning: Barkarö by 1:16

Landskap: Västmanland

Län: Västmanland

Socken: Barkarö socken

Kommun: Västerås

Ägare-beställare: Barkarö sockengille
c/o Kjell Gunnarsson
Norrängsgatan 4
725 91 VÄSTERÅS

Entreprenör: Joar Byggnadshantverk
Joar Nilsson
Hjörnered 201 A
312 94 LAHOLM

Antikvarisk kontroll: Västmanlands läns museum
Antikvarisk expert Lisa Skanser
Slottet
722 11 VÄSTERÅS
Tele: 021-15 61 12

– en del av Landstinget Västmanland

Västmanlands läns museum, Karlsgatan 2, 722 14 VÄSTERÅS
Tele: 021-39 32 22 · Fax: 021-13 20 76 · E-post: lansmuseet@ltv.se
Hemsida: www.vastmanlandslansmuseum.se

ISSN 1651-7342
ISBN 978-91-85395-66-8